

EGYHÁZ – IRODALOM – TUDOMÁNY

Kis János
(1770–1846)

Szerkesztette
Fórizs Gergely,
Kertész Botond és
Vaderna Gábor

reciti – Evangélikus Országos Gyűjtemény
Budapest, 2021

A kötet megjelenését támogatta



LENDÜLET

A borítón Kis János arcképe látható,
melyet Johann Niedermann festménye alapján Johann Neidl metszett rézbe.
A portré eredetileg „Kis János’ Versei.
Kiadta Kazinczy Ferencz. I. kötet. Pest 1815.” -ben jelent meg.

© Szerzők, r e c i t i, Evangélikus Országos Gyűjtemény

ISBN 978-615-6255-21-1
Hálózati kiadás ISBN 978-615-6255-22-8
ISSN 2732-2122



Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc*
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint
szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők.

Éljen jogaival!

A kiadásért felelős az Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatója
Tördelte és borítóterv Rezesy Szabolcs
Nyomdai kivitelezés Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető Marosi Attila

VADERNA GÁBOR

Költeményes próbák

A fiatal Kis János költészete*

Kis János költészete kapcsán a legtöbb irodalomtörténész félszegen biccent. A kismestereknek kijáró óvatos köszöntés ez: ismerjük őt, említjük őt, de komolyabb figyelmet nem érdemel. Jellemző a Pándi Páltól jegyzett mondat az 1960-as évek nagy irodalomtörténeti vállalkozásából, a Spenótból: „Kis János hűséges, alázatos és szorgalmas »kis-bolygója« volt Kazinczy naprendszerének.”¹ Megvilágító ez a metafora: a bolygó alázatosan kering a csillag körül, nem újul meg, nem lep meg, hanem mindig ugyanoda tér vissza. Tisztelet a kivételnek, általánosnak mondható ez a beállítás.² Pedig a kortársak még valami egészen mást is érzektek Kis költészetében, s olyan jelentős gondolkodók vették komolyan e lírát, mint Kölcsey Ferenc vagy Toldy Ferenc.³ Pedig az az elképesztő termelékenység, amellyel egész pályája során ontotta magából a verseket, fordításokat, értekezéseket, még akkor is figyelemre méltó lehet, ha esetleg úgy érezzük, hogy imitációs esztétikája vagy sztoikus életbölcssége fölött eljárt az idő. Merthogy magyarázatra szorul maga a Kis-jelenség. Magyarázatra szorul, hogy milyen lehetőségei voltak a jobbagyfúinak, a fiatal lelkésznek, az evangélikus superintendensnek a társadalmi

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense, az Eötvös Loránd Tudományos Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” Lendület kutatócsoport tagja. A kutatást az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta.

¹ *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, A magyar irodalom története III (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 295.

² A kivételekhez lásd HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai* (Budapest: Akadémiai, 1960), 262; FRIED István, „...törpe növény a' cedrusos erdön»: Kis János 1814–15-ös verseskötete”, in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 159–171 (Budapest: Szépirodalmi, 1990); TÓTH Orsolya, „Kis János és a kortárs kritika”, in TÓTH Orsolya, *A mulandó és a múlhatatlan: Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjának diszkurzív határai*, 21–40 (Budapest: Ráció Kiadó, 2009).

³ Erről lásd VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 322–328.

érvényesülésre, milyen módon aknázza ki a számára kínálkozó lehetőségeket, és egyáltalán: az írói aktivitás miként értelmezhető társadalmi praxisként. E kérdések látszólag kívül esnek az esztétikai érdeklődésen. Én mégis azt állítom, hogy az életpálya komplex társadalomtörténeti elemzése segíthet megérteni azt is, hogy mit láttak, mit láthattak Kisben kortársai, s hogy poétikai megoldásai mennyiben voltak csupán egy fénylő csillag körül keringő fakó kisbolygón visszatükröződő tompa árnyak.

A továbbiakban a fiatal Kis János költészetéről lesz szó. Előbb bemutatom a Kis-szöveg hagyományt (egy hosszabb exkúrsusban számba veszem egy leendő kritikai szövegkiadás körüli tennivalókat), majd egy példa segítségével a fiatal Kis költészetéhez egy értelmezési javaslatot ajánlok. Nemrégiben Debreczeni Attila két tanulmányt is publikált Fazekas Mihály költészetéről: az egyikben összeszedte egy leendő kiadás textológiai problémáit, egy másikban pedig értelmezte a szöveggörpust.⁴ Én is hasonlóképpen járok el, csak éppen egyetlen hosszabb tanulmányban és az értelmezés fókuszát itt némileg szűkebbre szabva.⁵

1. A SZÖVEGHAGYOMÁNY

Kis János költői indulását a legkönnyebben saját, élete utolsó éveiben lejegyzett életrajzából rekonstruálhatjuk. Eszerint Kis a Soproni Evangélikus Líceum diákjaként kezdett el verset írni. Ekkoriban költemények szerzése iskolai feladat volt, de Kis e téren kiemelkedő tehetséget mutatott, s Schwartner Márton biztatására az iskolai alkalmakra több költeményt is szerzett. Erről így ír önéletrajzában: „Reám, ki Schwartner alatt deák ’s magyar verseket is próbálók írni, több rendbeli alkalmi versek’ készítése is bizaték, mellyek közül némelylek már 1789-ben ’s 1790-ben

⁴ DEBRECZENI Attila, „Egy új Fazekas-kiadás alapvetése”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, 5. sz. (2019): 661–694; DEBRECZENI Attila, „Kiindulópontok és kontextusok Fazekas Mihály életművének újraértelmezéséhez”, *Alföld* 70, 10. sz. (2019. október): 49–89. A magam értelmezése Debreczeni nyomán: VADERNA Gábor, „Az én poézisom: Fazekas Mihály költészetének líratörténeti helyéről”, *Studia Litteraria* 59, 3–4. sz. (2020): 80–96.

⁵ Kis János pályájának megközelítése korábbi írásaimban: VADERNA, *A költészet születése*, 329–344; VADERNA Gábor, „Egyházi karrier és társadalmi mobilitás a 18–19. század fordulóján: Johann Ladislaus Pyrker és Kis János példája”, *Egyháztörténeti Szemle* 19, 4. sz. (2018): 22–38.

sajtó alá adatának.”⁶ Ismeretes az is továbbá, hogy Kis Németh Lászlóval diáktársaságot alapított, melynek elsődleges célja a közös olvasás, közös művelődés volt, de igen hamar valamiféle önképzőkörre alakult át.⁷ Még soproni diákként jelentkezett Péczeli Józsefnél, aki a *Mindenes Gyűjtemény*ben közölte is Kis Belgrád visszafoglalására írott költeményét ezzel a szerkesztői kommentárral: „Ezen Verseket írta egy *Kis János* nevű Soproni tanuló, a’ ki 18. esztendő. Ha az ilyen ifjúnak jó Vezérei ’s Mecénási akadnának, ki-ki el-gondolhatja, mire mehetne 40. ’s 50. esztendő koráig.”⁸

Nem sokkal később megjelent a *Hercules’ választása* című költeménye önálló kisnyomtatványként.⁹ Ez a vers Robert Lowth 1743-ban szerzett *The Judgement of Hercules* című versének fordítása. A vers kiadásának körülményeiről ismét a szerző kései emlékezéseit idézhetjük:

⁶ Kis János Superintendens, *Emlékezései életéből: Maga által feljegyezve: Első közlemény: Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések* (Sopron: Özveggy Kulcsárné, 1845), 51. A kisnyomtatványok közül egy van meg (Kis János, *Tiszteletes tudós Rajts Péter urnak A’ Sopronyi Evangyelikusok’ Kollegyoma egyik Érdemes Professorának neve-napjára való versek* [Sopron: Sziesz Josef János által, 1789]), a többi ismert című kiadvány lappang: „2. Tiszt. tudós Raics prof. úrnak s Artner Theresia kisasszonynak házasságok alkalmatosságára készített éneke a soproni tanuló ifjúságnak. U. ott, 1789. / 3. Tiszt. tudós Vietoris Jonatán prof. úr neve napján idvezlő versek. U. ott, 1790. / 4. Tiszt. tudós Stanislaides Dániel prof. úr házasságára készített örvendező versek. U. ott, 1790. / 5. A Soproni Musák seregének panasza az ő nagy jótevőjének t. t. Torkos József pred. úrnak halálakor febr. 10. 1791. U. ott.” Felsorolja őket: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV. kötet (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1891–1914), IV:313.

⁷ A társaság történetéhez lásd BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok: 1785–1848* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), passim.

⁸ A vers: „Belgrád’ meg-vételekor”, *Mindenes Gyűjtemény* 2, III. negyed, XXIV. levél (1790. március 24.): 379–384; „Belgrád meg-vételének folytatása”, uo., 2, III. negyed, XXV. levél (1790. március 27.): 385–388. A megjegyzés: uo., 388. Kis a kapcsolatot februárban vette fel Péczelivel, további levelezésük lappang: „Kis János id. Péczeli Józsefnek, Sopron, 1790. február 2.”, in Kis János (1770–1846) szuperintendens, *Irodalmi és tudományos levelezése*, kiad. TÓTH Kálmán, 1. lev., 13–16 (Budapest: Ludovika Egyetemi, 2021).

⁹ [Kis János, Szent Andrásról Sopron Vármegyéből, a’ Soproni Eváng. Gimnásumban{!} tanuló 20. esztendő ifjúj], *Herkules’ választása*, Állegoriás költemény. Anglusból fordítottat Lowth szerint (Bétsben: Hummél Dávid betűivel, 1791).

Görög Demeter fenebb dicsért atyáskodása szerint egy uj csomó magyar könyveket gr. Széchenyi Ferenc akkori titoknokától, Bárány Pétertől küldé. Ez, ki maga is a' magyar literaturát nem csak forrón szerette, hanem írásaival is gyarapította, a' küldemény' bejelentése végett professor Raicsot meglátogató, 's beszélgetés közben töle a' társaság' állapotjáról 's tagjai munkálkodásiról is tudakozódék; feleletül Hercules' választása című versezetem is, melyet akkor tájban készítettem, 's mely történetből ott kéznél vala, előmutattaték. A' buzgó hazafi az angoltól fordítás említése által figyelmessé 'tétetvén [!] elkéré azt, 's grófja előtt, ki Cenkre ment, az uton elolvasá. A' nem kevesebbé nemes szívű, mint bölcs gróf az ifjúi igyekezetet méltányolván 's a' szerzőt serkenteni kívánván, legelsőbben megkérdezteté Raicstól; nem vallana-e ez kárt erkölcsi tekintetben, ha munkája kinyomatnék, 's miután eziránt megnyugtató feleletet vett, nekem irata, tisztázam le a' munkácskát 's ajánljam fíjának Lajosnak, ki ekkor alig lehete több tiz évesnél, 's kit utóbb fényes születésével párosult jeles érdemei a' haza' köztisztelete tárgyává tevének, 's azon magas polcra emelének, mellyen most a' cs. kir. udvarnál tündöklék. El lehet gondolni, melly örömmel engedék ezen rendelésnek, melly ifjui hiúságonnak annyira hízelkedett. A' kinyomtatásra figyelés Görög Demeterre bizaték, ki nem csak ezen fáradságot nagy készséggel magára vállalá, hanem szép lelke' sugallásából még annál sokkal többet is teve. Több fiatal nagyokat, kikkel helyzete esmeretségbe juttatá, arra bira, hogy azok minden nyomtatványokat alkalmas drágán megvásároltak 's vallásbeli különbségre nem tekintve számos hazai latin oskolák igazgatóihoz, a' végre elküldötték, hogy a' jobb igyekező tanulóik között serkentés végett ingyen kiosztogattassanak. A' dolog a' magyar hírlapokban is kihirdettetek, 's a' nyomtatványok' ára , melly akkori környülményeimhez' képest szép summácskát tett nekem ajándékoztaték' 's minthogy épen akkor szándékoztam német ország' valamelyik tudományos egyetemébe menni, szegény sorsom' könnyebbitésére nagyon jó szolgálatot teve.¹⁰

Kis tehát már soproni diákként feltűnést keltett. S bár alkalmazza korának szokásos szerénységi formuláit, sejthetjük, hogy a költemény valamilyen (itt a titkár által) Széchenyihez való eljuttatása már eleve a peregrináció (és talán a líceum) lehetséges szponzorának keresése miatt történhetett meg. Mindenesetre Kis három lépésben s igen gyorsan járta be az irodalmi nyilvánosság lehetséges tereit: indult a szűk körű reprezentatív nyilvánosságtól (iskolai laudációs költemények, melyek az iskola és a professzor szerepének társadalmi kommunikációja mellett az ifjú poétát is bemutatta), megjelent verse a korabeli sajtónyilvánosság egyik kiemelkedő termékében (a *Mindenes Gyűjtemény*-beli kommentár ajánlotta a leendő mecénások figyelmébe), s végül sikerült elnyernie a korszak és a régió egyik

¹⁰ Kis, *Emlékezései életéből*, 55–57.

legismertebb mecénásának támogatását, ami lehetővé tette a számára a németországi egyetemekre való meghatározó látogatást.¹¹ Kis emlékezéseiből az is kiderül, hogy ezen kívül az ifjú poéta részt vett Sopron közösségi életében, s egy meg nem nevezett polgárasszony (aki Kis terveiben saját, éppen távol lévő fiára ismert) anyagilag is támogatta.¹² S figyelemre méltó, hogy Kis göttingai és jénai tanulmányai előtt Németh Lászlóval együtt arra használja az evangélikusoknál szokásos adománygyűjtő utat, az ún. albizálást (a líceumot elhagyó diákok lelkesíti pályájuk kezdséhez gyűjtöttek pénzt tehetősebb lutheránusoktól), hogy minél több ismert magyar írótl meglátogasson.¹³

Amikor 1793-ban visszatért németországi útjáról, Kis elképesztő lendülettel vetette magát a munkába. Hogy képet kapjunk írói tevékenységéről, érdemes egy pillantást vetni kiadói terveire és teljesítményére. Természetesen csak töredékesen ismerjük ezt az anyagot. Tudjuk, hogy Kazinczy Ferenc olyannyira becsülte ifjú barátját, hogy a fogságba magával vitte leveleit és verseinek egy csomóját.¹⁴ Azt már nem tudjuk, hogy ez a csomó egy Kis által összeállított gyűjtemény volt-e, vagy a levelezésük során elküldött költemények Kazinczy által összefogott csomója. Ezt írta Brünnből 1797. november 16-án: „Régi leveleidnek ’s verseidnek csomócskája, melyet 7 hólnapi itt-létem után végre visszakaptam, sok édességet adott bús napjaimnak.”¹⁵ Mindenesetre az anyag hamarosan elveszett, mint arról pár hónappal szabadulása után Kazinczy beszámolt: „Engedd hát csak azt mondanom, hogy leveleidet, mellyeket kincs gyanánt tartottam magamnál, Brünnben tőlem 1798-ban elszedték minden egyéb papirosaimmal egygyütt, ’s Ő Felségének tulajdon kezeihez küldötték; honnan őket soha többé meg nem kaptam.”¹⁶ Amikor Kazinczy fogságából szabadult, 1801. június 28-án rögtön írt pár sort barátjának,¹⁷ majd nagyrabecsülését újfent kifejezte az imént idézett levelében. Novemberre

¹¹ A mecénatúra intézményéről a korabeli költészetben lásd VADERNA, *A költészet születése*, 205–242.

¹² Kis, *Emlékezései életéből*, 61–62.

¹³ Erről lásd *uo.*, 69–99.

¹⁴ Kazinczy fogságáról lásd SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika: Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, Irodalomtörténeti füzetek 177 (Budapest: Reciti, 2017).

¹⁵ „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Brünn, 1797. november 16.”, in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 477. lev., 2:420–421 (Budapest–Debrecen: Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetemi Kiadó, 1890–2013).

¹⁶ „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Regmec, 1801. november 21.”, in *uo.*, 497. lev., 2:444–446, 445.

¹⁷ „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, h. n., 1801. június 28.”, in *uo.*, 485. lev., 2:432.

már el is olvasta Kis időközben megjelent és azóta küldött munkáit.¹⁸ Kis reakciója sokat elárul a kettejük közti viszonyból:

Nem tudom a' Hazának-e, Néked-e, vagy magamnak örvendjek inkább, hogy olly eleven képzelődéssel, forró szívvel és férjfiúi lélekkel tértél vissza távollétedet sirató literatúránknak vizsgálására. Az Egek vigyázzanak betses életeredre 's vigyének szerentsésen arra a' szép tzélra, a' hol a' ditsőség minden magyar Írók között a' te számodra készített leghervadhatatlanabb koszorúkat!

Már most nékem is van kedvem feléledni, 's abban a' pályában futni, mellyben való probatételeimre eddig is a' te példád volt leghathatósabb ösztönöm. Ha te vezérem, barátom, kisérom léssz, nem fog soha is egészen elaludni bennem az a' szent tűz, mellynek egy kis szikrája belém szorúlt. Azt ugyan itt prosában is még egyszer mondom, a' mit versben több ízben mondtam, hogy halhatatlanságra nem vágyok. Az én talentomaim több mint egy tekintetben hajótörést szenvedtek, – tsak némelly diribdarab részetskéjét szabadíthattam meg. Azonban minthogy nálunk a jelesebb elmék' szükvoltában a' közönségeseket sem kell megvetni, nékem is kötelességem az enyimmel tenni a' mit tehetek. – Te, kedves Barátom, az én sengéimről nagy forrósággal szóllasz. Rész szerént literatúránkhöz való nagy szereteted visz erre, mellyel néki proselytusokat szerezni kívánsz, rész szerént hozzám való barátságod költsönöz tsekély próbáimra ollyan érdemeket, mellyekkel nem bírnak. Akármint légyen a' dolog, ha ditséretedből a' felesleg való kiveszem is, annyi mindenkor bizonyos leszs, hogy munkáim Néked tetszenek: ezt pedig szeretem, mert meggyőz a' felől, hogy jó úton indultam, 's igen hathatósan serkent buzgóbb igyekezetre. Még inkább szeretem azt, a' mit naponként jobban észre veszek, hogy lelkeink olly igen megegyeznek mind indúlatjaikban, mind principiumaikban. A' több bizonyságok között, mellyeket leveled magában foglal, legvilágosabbá teszi ezt előttem az az egynéhány sor gyönyörű vers, mellyel mint drága gyöngyel betses leveledet megkészítetted, 's mellyet az én rest emlékezetem is egyszeri kétszeri olvasás után úgy megtartott mint a' Miatyánkot. Melly igen mélyen hatottak legyen ezen soraid szívemre, elgondolhatod abból, hogy egy hasonló tárgyú Idylliomot, mellyet régen megtanúltam könyv nélkül, de fordítani soha nem mertem, most magyarrá tenni

¹⁸ „Tisztelettel, szeretettel, dicsőségeden való örvendéssel járúlok hozzád. Ismered érzéseimet erántad, 's képzelhét'd mit érzettem, Kniggét 's Meinerszt még Munkácson – Zsebkönyveidet pedig az anyám házánál, Biharban, olvasván. Kedvesebben olvasható prósat nem ismerek, mint Kniggéd és Meinerszed; ezt mondtam Munkácson: ezt osztán, midőn a' *tudakolt* oldal darabját és a' többit Ér-Semjénben olvastam. Musarionod elragadott. Ezt mondanám róla, ha fordítója a' legszeretettebb barátom nem volna is. A' Magyarot olvasván, a' Németnek, mellyet csak nem könyv nélkül tudok, minden zengzete rezgett füleimben. Az örökkévalóságot érdemlett munka leszs, 's óhajtom, hogy mendikási harangkongatáshoz szokott publicumunk egészen bírhasza; hogy valaha érezhesse, mi az igazán szép.” „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Regmec, 1801. november 21.”, in uo., 497. lev., 2:444–446, 444–445.

el nem múlathattam. Megküldöm azt rész szerént a' végre, hogy ha lehet, gyönyörködjék benne, rész szerént pedig hogy a' benne lévő hibákat felkeressed és kiméltlenül megítéled.¹⁹

Ekkortól kezdve folyamatos egyeztetés kezdődik közöttük, s egyáltalán nem véletlen, hogy 1815-ben Kazinczy adta ki barátja verseit (erről még később lesz szó).²⁰

De mi történt Kissel, amíg Kazinczy fogságban volt? Mit kellett Kazinczynak pótolnia?

Aranka Györgynek, aki épp nyakig benne volt az Erdélyi Nyelvművelő Társaság szervezésében,²¹ Kazinczy akarta bemutatni Kist (legalábbis egy levelében ezt ígéri 1794. május 11-én).²² Valószínűleg a bemutatás nem történt meg, s Kis csak 1797. június 30-án kelt levele révén vette fel a kapcsolatot Arankával. Levelezésük sajnos ma töredékben s csak másolatból ismert. A mi szempontunkból az első levél az igazán érdekes, mert ebben Kis kiadói terveiről számol be Arankának:

Eltökéltetem magamat arra, hogy a tudományokkal való foglalatosságomnak némely gyümölcsseit ottan ottan közrebocsássam, ha különben a külső környűállítások szándékomat győzhetetlen akadályokkal nem gátolják. Vajha mindenkor kedves lenne áldozatom az igazságnak s a virtusnak, ezen jóltévű istenségeknek, *quarum sacra fero, ingenti percussus amore.*

Már rész szerént egészen, rész szerént csaknem egészen készen vagynak következendő munkácskám: 1. Köteményes próbák. (Ezen mintegy 12. árkosból álló kézírásom már három fertály esztendőttől fogva hever Landerernél Pesten.) 2. Kalendáriom és zsebbevaló könyv azoknak, a kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek. 3. Meiners oktatása, mint kellessék az ifjaknak haszonnal olvasniok, excerpálniók, s magokat az írásban gyakorolniok. A legjobb olvasni való könyvek rövid lajstromával megbővítve. 4. Az emberekkel való társalkodásról. Németből báró Knigge szerént, némely változtatásokkal. Három darabban. 5. Erkölcsi próbák. Az ifju asszonyok számára. Németből. – A második szám alatt nevezettben ezek a darabok vagynak: I. Folyóbeszédben: A boldogságról. (Anacharsis utazásából.) 2. A régieknek némely innepei. (Flora nevű

¹⁹ „Kis János Kazinczy Ferencnek, Kővágóörs, 1802. február 18.”, in *uo.*, 509. lev., 2:456–458, 456–457.

²⁰ Kis János, *Versei*, kiad. KAZINCZY Ferenc, I–III. kötet (Pest: Trattner János Tamás, 1814–1815).

²¹ Erről lásd JAKAB Elek, „Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság”, *Figyelő* 16 (1884): 161–175; 256–277; 341–368. Újabbán: Annamária BIRÓ, „Der Einfluss der Freimaurerei auf siebenbürgische gelehrte Gesellschaften”, in *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa*, Hrsg. von Dieter BREUER und Gábor TÜSKÉS, Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 229, 332–347 (Berlin: de Gruyter, 2019).

²² „(Néki bé foglak ajánlani.)” „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Regmec, 1794. május 11.”, in KAZINCZY, *Levelezése*, 445. lev., 2:361–364. Itt: 362.

német Journálból.) 3. Emberiség és szerelem. Anecdota. (Ugyanabból.) 4. A bagdadi fősvény kalmár. Napkeleti rege. (Németből.) 5. A vad ember és az európai ember. (D’Arnaud után.) 6. A szánakozás ereje. (Ugyan a szerént.) II. Versben: 1. A haza szeretete. (Voss után.) 2. Bucsúvétel az ifjúságtól. 3. A módi. (Bernis után.) 4. Horatius. (Hagedorn után.) 5. A házassági élet boldogsága. 6. Elegia aratásakor. (Scott után.) 7. Wieland Muzárionának első könyve. Ezt a zsenyémet Néked bátorodom szentelni, ha az első két vagy három hétben tudósítani méltóztatol, hogy nem veted meg csekély, de tiszta indulattal nyújtandó áldozatomat. – Valamint csak lehet, sietnem kell a nyomtatással; mert, ha a közönséges kalendáriumok elébb ki fognak terjesztetni az országban, félő, hogy az én, egyeberánt is szokatlan formájú, könyvecskémnek nem találkoznak vevői.

Munkáim kiadásában a legnagyobb akadály az, hogy illendő feltételek alatt nyomtatót nem találok. Ingyen, vagy 10–15 exemplárért kézírásomat, megvallom, általadni nem akarom. Jövedelmemet, mely egyeberánt is igen kevés, a nyomtatásra kockáznom nem lehet, nem is szabad. Segedelmet a nagy uraktól koldúlni szégyenlek. Arra határoztam végre magamat, hogy, ha mágnásaink vagy más gazdag hazánk fiai közül valakit tudnék nemzeti literaturánknak buzgó szeretőjét, ahoz folyamodnám oly kéréssel, hogy bőségből jó szándékomat nemes szívvel mozdítaná elő, adna a nyomtatásra pénzt, osztaná meg velem a nyereséget, ha pedig a nyomtatványok nem kelnének, áldozná fel egynéhány forintját, s viselné maga a veszteséget. De minthogy kihez folyamodjam ily kéréssel, nem tudom, s kérésemnek kinevettetésétől is, legalább megtagadtatásától félek, még talán először Kniggemmel a praenumeratio utját fogom megpróbálni. – Te, a ki Ewáldot oly szép magyar ruhába öltöztetted, s a tudományokhoz való szeretetednek oly sok szép más jeleit adtad, nem fogod magad megalacsonyításának tartani, ha tapasztalásidból egy olyan ifjabb barátodnak tanácsot adsz, a ki ugyan a tudományokat egész szívéből s szintén oly tisztán s interessentia nélkül szereti, mint akárki, s a józan megvilágosodást is szintén oly buzgón kívánja terjesztetni; de mindazonáltal munkájából tisztességes jutalmat kívánni nem csak illendőnek, hanem körülállásira nézve szükségesnek, sőt ugyan kötelességben álló dolognak is tartja.²³

Az impozáns kiadói terv, mellyel kapcsolatban ekkor még meglehetősen szkeptikusan nyilatkozik, el is indul. A második szám alatti zsebkönyv vagy kalendárium sorozatként kezdődik, még az Arankának írott levél évében megjelenik az első rész (*„Sebbe való könyv”*), míg a második rész 1799-ben lát napvilágot *Kalendárium és ‘sebbe való könyv* címmel Festetics György támogatásával (erről is lesz még

²³ „Kis János Aranka Györgynek, Nagybaráti, 1797. június 30. [Vass József másolata]”, in Kis, *Irodalmi...*, 11. lev., 19–20.

szó).²⁴ Christoph Meinersnek *Anweisungen für Jünglinge zum eigenen Arbeiten besonders zum Lesen, Excerptiren, und Schreiben* című könyvét 1798-ban Győrben sikerül kinyomtatni Kis fordításában,²⁵ Adolph Knigge értekezését (*Ueber den Umgang mit Menschen*) három kötetben ugyanezen évben ugyanott.²⁶ S az 5. pont alatti, asszonyoknak írott erkölcsnemesítő kézikönyv is ugyanekkor és ugyanott jelent meg (annyi különbséggel, hogy a címlap szerint nem egy német, hanem egy angol dáma szerzeménye az eredeti).²⁷ Egyetlen egy kötet nem jelent meg a tervből, s ez a *Költeményes próbák* című versgyűjtemény. Erről annyit tudunk meg, hogy már majdnem egy éve várja a pesti Landerer – nyilván Landerer Mihály – válaszát hiába. Vajon ennek a kötetnek valamilyen változata volt ott Kazinczynál a fogságban? Nem tudjuk. Pedig valószínűleg éppen a Kis számára legfontosabb kötet volt a saját verseit tartalmazó. Még várt rövid ideig, majd más lehetőség után nézett. Azt tervezte, hogy egy bejáratott utat választ, s egyúttal rácsatlakozik a korszak legígéretesebb kiadói vállalkozására, a *Magyar Minerva* sorozatra: gróf Festetics Györgynek ajánlotta fel verseit, neki küldte el elkészült kötetének kéziratát.

Mielőtt áttekintjük, hogy miként alakult Kis és Festetics kapcsolata, érdemes röviden összefoglalni a *Magyar Minerva* történetét.

Gróf Festetics László nevelője, Péteri Takáts József 1797-ben Bécsből kereste fel az édesapát, hogy támogassa egy új könyvsorozat elindítását. Az eredeti tervet, melyet aztán Takáts többeknek szétküldött, teljes terjedelmében közöljük:

²⁴ *'Sebbe való Könyv: Azoknak, a' kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek*, kiad. Kis János (Po'sonyban: Wéber Simon Péter betűivel, 1797); *Kalendárium és 'Sebbe való Könyv: Azoknak a kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek 1799-dik esztendőre*, kiad. Kis János (Pozson: Wéber Simon Péter és betűivel, 1799).

²⁵ MEINERS Kristóf, *Oktatása, miképpen kellessék az Ifjaknak haszonnal dolgozni, kivált magokat az olvasásban, kijegyzgetésben és írásban gyakorolni*, Magyarra fordította és az Ifjaknak legszükségesebb könyvek' esmeretével megbővítette Kis János (Győr: Streibig Jósef' betűivel, 1798). Az eredeti egyik kiadása: Christoph MEINERS, *Anweisungen für Jünglinge zum eigenen Arbeiten besonders zum Lesen, Excerptiren, und Schreiben*, Zweyte vermehrte Ausgabe (Hannover: in der Helwingschen Hofbuchhandlung, 1791).

²⁶ KNIGGE Adolf, *Az emberekkel való társalkodásról, vagy miképen kellessék minden rendbéli emberekhez magukat úgy alkalmaztatnunk, hogy a világban boldogulhassunk*, Szabadon fordította Kis János (Győr: Streibig Jó'sef' betűivel, 1798). Az eredeti: A. Freyherr von KNIGGE, *Ueber den Umgang mit Menschen*, In zwey Theilen (Hannover: in der Schmidtschen Buchhandlung, 1788).

²⁷ [Egy angliai dáma], *Erköltsi oktatás az ifjabb asszonyságok' számára*, Magyarra fordította Kis János (Győr: Streibig Jó'sef betűivel, 1798).

A' Magyar Országi Írók Munkáinak könnyebb kinyomtatását tárgyazó gondolatok.

I. Bizonyos summa pénz fog meg-határozatni, hogy abból esztendőnként némely könyvek, – a' magyar líterátorok' szüleményei, – könnyebben jöhessenek a világ' elibe, olly feltétellel mindazonáltal,

II. Hogy a' kiadandó Munkák a' Censura által helybe-hagyattassanak.

III. Hogy előbb némely tudós uraknak vélekedéseik irántok kikérettessenek. A' végre vagy el-küldetnek a' vi'sgáló uraknak biztos alkalmatossággal a' munkák és eleintén tsak ez fog megesni; vagy utóbb a' ki-rendelendő helyre a' közel lévő urak közül, kiknek kedves fogja tartani összejöhetnek és olyankor az utiköltségek is megtérítetik.

IV. De hogy a' beküldött munkáról annál egyenesebb ítélet hozattassék, a' vi'sgálónak ne legyen tudtára, ki az író, sőt még a' társaság előtt is titokban maradhat, ha akarja a' szerző; és olyankor tsak egy választott mondás által jegezze meg neve helyett maga' munkáját.

V. A' könyvek' tárgyai a' literaturának minden ága. Kivévén, a' mellyek vagy személyes sértéseket, vagy tzivódásra szolgáltató alkalmatosságot foglalnának magokban.

VI. Hasznos lenne, ha az Academiákban és Gymnasiumokban, akármely religobeliek legyenek is azok, a' nevezetesebb tanítók számba vevődnének és azokból jótévő 's munkás urak' kikeresésére némelylek ki-választatnának.

VII. Ezen kiválasztott urak segítségével eggy ollyan lajstrom készíttessék, a' mellyből ki lehessen venni, kik és miben dolgoznak most a' literaturában, vagy millyen munkájik vagynak már készen kézírásokban. Jó leszen annak is végére járni, kiknél találatnak régtől fogva nyomtatást érdemlő kézimunkák.

VIII. Bizonyos időtájban p. o. október' elején meg lehetne a' beküldött munkákat részint olvasgatni, részint a' már általolvasott kézi iratokról hozott ítéleteket elő-adni 's okkal támogatni, a' kiadandókat meghatározni; a' többieket pedig, ha a' szerző kívánja, vissza-küldeni.

IX. A helyben hagyott munkáért az író jutalom nélkül nem fog maradni. A' legnagyobb jutalom 500 exemplárokban, a' legkisebb 150-ben állhat. Ha pedig talám inkább kéz-pénzt kívánnak a' szerző, jókor jelentse-meg szándokát, és ugy fog azután közmegegyezéssel a jutalom meg-határozatni. Tudni való, hogy az eredeti munkák mindig nagyobb betsbben tartatnak, mint a' fordítások; mindazonáltal a' jelesebb könyvek fordítóira is illendő tekintet fog lenni.

X. A' nyomtatott könyvek eladásából bejött pénz, több és több munkák kiadására, a' szükségesebb tárgyak' kidolgoztatására., a' szűkölködőbb tudósok' segélésére fog fordíttatni.

XI. A' kijött munkák eladására a VI. tzikelyben megnevezett férjfiak közzül egy-néhány levelező barátok kérettessenek meg, hogy a' könyv-árosok mértéktelen nyerekedésének gát vettessék, és a' vett pénz annál bizonyosabban kézhez kerüljön.

XII. Miképpen kellessék a' számvételt rendbe hozni, jó léssen arról egy projectumot kidolgozni.

XIII. Egy állandó levelezőnek kell lenni, a' kinél minden barátok' írásai egybe-
gyűljenek és a' tárgyat illető tudósítások följegyeztessenek.

XIV. Egy olyan férfit is kellek választani, a' ki a' helybehagyott munkák tsi-
nos 's a' nyomtatásbeli hibáktól mentt közre botsátására figyelmezzon, a' nélkül,
hogy a' szerző' megegyezése ellen valamit megváltoztatni merészeljen.

XV. Hasznos volna, ha a' gyülekezetnek megegyezéséből az orthographia
megállapíttatnék. Ezáltal a' nagy különbség a' magyar írásra nézve legalább jö-
vendőre alkalmasint megszűnnék.

XVI. Nem ártana talántán a' jobb elkelés és a' gyűjteménynek egysége 's ösz-
szekapcsolása végett egy közönséges nevet ragasztani mindenik munkának
elébe, a' melly, mivel semmi hasznos tudomány nem lenne kirekesztve, ez lehet-
ne: „Tudományok Tárháza.”

XVII. Azonban nem tsupán a' magyar nyelven írt munkák fogattnának el ki-
adás végett.

XVIII. Mindezeknek elkezdésére 1000 forint ajánltatik esztendőnként. De
mivel sok mellékes költségek, 's netalán több előadandó tárgyak miatt ez nem
lenne elegendő, ezen jámbor szándéknak állandóságára nézve-is köztanácsko-
zással olly módok találtassanak-ki, hogy minden erőltetés nélkül más jötevők is
szerveztessenek.

Hogy ezen közhasznú szándék a nevezetesebb írók tudtára essék, különös
levelekben megirattatott: Szabó Dávid, gr. Gvadányi, Molnár Borbála, Kultsár Ist-
ván, Virág Benedek, Révay Miklós, Veszprémi István, Keszthelyi László, Dugonics
András, Szatmári Pap Mihály Uraknak, hogy ha vagy maguknak kiadandó kész
munkájik volnának, vagy másoknál nyomtatást érdemlő kéziratokat tudnának
heverni, adják Takáts Józsefnek értésére, a' ki mind a' revisiónak, mind a' közre
botsátásnak elő-mozdításában egész hívséggel elfog járti és bizonyossá teszi
őket a' IX. szám alatt megígért jutalomnak megnyeréséről.²⁸

Azért érdemes az egész tervezetet átfutni, mert abból világosan látszik, hogy Péteri Takáts és barátai (többek között Batsányi János) jóval nagyobb léptékben gondolkoztak, mint néhány jeles könyv kiadása. A tervezet jól illeszkedik a ko-

²⁸ Az elküldött tervezet és Péteri Takáts feljegyzései: A' Magyar Országot Írók' munkájiknak köny-
nyebb ki-nyomtatását tárgyazó Gondolatok, Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Infor-
mációs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjtemény (a továbbiakban: MTA KIK, Kt.), Ms.
5086/47. A tervezetet közli: TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József* (Budapest: „Hunyadi Mátyás” In-
tézet, 1890), 101–103.

rabeli tudós társasági tervek sorába, azoknak egy sajátos változata.²⁹ Miben is áll ez a sajátosság? Először is a társaság a könyvkiadást tekinti legfontosabb céljának, s a társasági formát is ennek rendeli alá. Tehát nem a tudós társalkodás eredményeit publikálnák, hanem a begyűjtött eredmények tudós megtárgyalása szabályozná, hogy mi jelenhet meg. S hogy a tudományt a könyvkiadás felől közelítik, azért is igen lényeges, mivel így már eleve valamilyen piaci alapra kell építeni a vállalkozást. A tervezet megemlíti a Festeticstől elnyerendő alapítvány összegét: 1000 forint. Ám azt a kérdést rögtön nyitva is hagyják, hogy a jövőben újabb mecénások szerzése révén növelni lehetne az így létrejövő virtuális közösség munkájának volumenét. S az is figyelemre méltó, hogy a megjelentetett tudósoknak saját könyveik bevételeiből ajánlanak fel (komolyabb siker esetén 500 példányt, szerényebb esetén 150 példányt). Mindez azzal kecsegtette a vállalkozásban résztvevőket, hogy némi pénzhez is juthatnak munkájuk után, ám azzal a nem lényegtelen megszorítással, hogy kénytelenek lesznek beérni kevesebbel is, ha könyveik nem fogynak. Közvetve tartalmazza ez azt is, hogy a szerző maga is érdekeltté válik saját könyvének terjesztésében, prenumeránsok gyűjtésében.

A felhívás nem várt sikert hozott. Péteri Takáts és szerkesztőtársa, Batsányi, több mint száz válaszlevelet kapott, melyek egy vagy több kéziratot ajánlottak a szerkesztők figyelmébe. 1798 augusztusára Baróti Szabó Dávid már el is készült műveinek lejegyzésével,³⁰ Virág Benedek még kérette magát egy kicsit (előbb egy énekeskönyvet akart csak közölni, utóbb a magyar költészettörténet egyik legnagyobb hatású kötetét állította megíscsak össze).³¹ Egyik sem fért azonban be az első körbe, Festetics még 1798 márciusában döntött a közlendő kéziratokról, Péteri Takáts feljegyzése erről: „A' M. Grófnak Martzius 8dikán költt levele szerint

²⁹ A tudós társaságokról lásd Réka LENGYEL: „Preface”, translated by Réka FUTÁSZ, in *Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th-century Hungary: A Collection of Documents and Sources*, ed. Réka LENGYEL and Gábor TÜSKÉS, translated by Bernard ADAMS, 11–16 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017); *Fénykeresők: Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában: Kommentált forrásgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum kamarakiállításához 2017. október – Lichtsucher: Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa: Kommentierte Quellensammlung zur Kabinettausstellung des Ungarischen Nationalmuseums, Oktober 2017*, szerk./Hrsg. von CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit, LENGYEL Réka és/und TÜSKÉS, Gábor (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum, 2017). Utóbbiról kritikám: VADERNA Gábor, „Fénykeresők”, *reciti.hu* (2018. május 9.), <http://reciti.hu/2018/4590>

³⁰ Lásd „Batsányi János Virág Benedeknek, Bécs, 1799. január 17.”, MTA KIK Kt., Ms. 4744/130.

³¹ Erről lásd Porkoláb Tibor jegyzeteit: VIRÁG Benedek, *Poétai munkái*, kiad. PORKOLÁB Tibor, Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század 12 (Budapest: Universitas Kiadó, 2011), 96.

az idén a következő három munkák jönnek-ki a' szabott 1000 forintból t. i. 1. Ányos Pálnak versei. 2. Gr. Teleki Domokosnak deák munkája de administratio-
ne legalis comitatum etc. 3. Molnár Borbálának költeményes munkája".³² (Ekkor választotta a gróf a *Magyar Minerva* címet is.) Ám mivel a kijelölt művek közül kettő nem készült el időben, Péteri Takáts saját erkölcstani munkáját és Virág 1799 elejére összeállt kötetét javasolta pótlásul, s időközben Földi János Carl von Linnét követő természettanát is előkészíti kiadásra. Ám a kiadás megfeneklik, Festetics váratlanul megvonja támogatását Péteri Takátsától. 1799. március 1-én a szerkesztő még rákérdez, van-e értelme folytatni a vállalkozását,³³ ám a válasz már hidegzuhanyként éri. Aranka Györgynek április 29-én kelt levelében számol be a történekről:

Fájdalommal mondom, hogy Nagyságodnak isméretes buzgóságú hazafi szívért akartam megkímélni – azért nem irtam. De már kifakasztom; mivel eltűnik minden reménységem, hogy, bátor eleget iparkodtam, jobbra változzanak a szomorú környüállások. Ugy tetszik, mintha átok feküdnék a legszebb igyekezeteken hazánkban. Alig kezd a jó remény csillámlani; mindjárt megint komor fellegek borítják a tiszta eget. – Ime Minervánk is közelít a sírhoz! Midőn én tehetségem szerint dolgozom gyarapodásán, egyszermind oly értelmű levelet veszek Keszthelyről, hogy Maecansunk Lipszky hadnagy magyarországi mappáira 2000 forintot szánván, nem segítheti a M. Minerva folytatását. Szörnyű csapás volt ez az én jó szándékomnak; annyival is inkább, hogy én általam estek meg az ígérek néhány munkás férfiaknak írásaik kinyomtatása iránt. Mely hirtelen! mely csúfos változások ezek! Oda néki. Én ugyan még minden erőmet megvettem, hogy fordulást tegyek a rossz dolgon; nem kímélem a szép, a nyomos kérést; de ha ez nem használna is, mégsem hagyom oly hamar kihalni a Minervát. Reá szánom időmet, fáradságomat, csekély mindenemet, a míg csak győzöm. Ha kevesebbet is, de csak fog esztendőnként valamit látni édes hazám. Bécsben kívánván tölteni életem napjait, eshetik módomból, hogy pártfogókat szerezhetek a jámbor és hasznos igyekezetnek. Lehetetlen, hogy az olyan munkálkodásnak ellenségi támadjanak, a melyhez, ígérem, soha még csak a gyanú sem fog férhetni. A mi a 2. kötetből bójövend, nekem méltóztatott ajándékozni a mélt. gróf. Ezt én a III. kötet, Virág Benedek felséges költeményei kiadására fordítom; és így teszek a többi részekkel is. Mely könnyű dolog volna minden akadályokon győzedelmeskedni, ha a köny[v]béli kereskedés jobb lábba állana hazánkban.³⁴

³² MTA KIK Kt., Ms 5068/47. Idézi: uo., 96.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, P279, 1799:300.

³⁴ Idézi: TAKÁTS, Péteri Takáts József, 108–109.

Persze nem tudhatjuk, hogy Festetics miért is vonta meg támogatását. Aligha a pénz lehetett az oka, hiszen nem ajánlotta volna fel ilyen könnyelműen, ha a következő pillanatban meggondolja magát. Ráadásul azt azért megengedte Péteri Takátsnak, hogy a tűzoltást elvégezze: a befolyó bevételből még a harmadik kötet kiadhatta. Talán politikai változások állhattak a háttérben: az ekkoriban rendkívül aktív Festetics mintha hirtelen visszafogná a gyeplőt (bár ennek konkrét okát egyelőre nem látjuk), de az is elképzelhető, hogy a Péteri Takáts által folytatott kiterjedt levelezés volt az, ami már Festeticsnek is sok volt, s inkább leállította túlságosan izgága emberét. Az előbbi elképzelést támogathatja, ha elgondolkodunk Stohl Róbert felvetésén, aki szerint a Péteri Takáts-féle tervezet nemcsak Festetics tudtával készülhetett, de egyenesen a gróf diktálhatta,³⁵ utóbbi mellett szólhat a Magyar Tudományos Akadémián őrzött – eddig is többször idézett – regestrum, ahol Péteri Takáts pontosan dokumentálta a kapcsolati háló döbbenetesen gyors fel- és kiépülését. A Festeticstől való támogatás leállítása persze önmagában még nem kellett volna, hogy véget vessen az egész vállalkozásnak, más mecénás vagy mecénások még megmenthették volna.³⁶ Nem tették.

Mindenesetre Ányos kötete megjelent, Péteri Takáts kötete megjelent, s végül Virágé is³⁷ – a többiek lemaradtak, sőt Baróti Szabó Dávid egy kissé meg is sértődött, mert éppen az ő kötete maradt ki, holott ő már Virág előtt elkészült a kézirat.³⁸ Pápay Sámuel irodalomtörténete már inkább mementóként vagy az újjászületés reményeként, mint a sorozat darabjaként láthatott napvilágot évekkel később.³⁹

³⁵ STOHL RÓBERT, „Péteri Takáts József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül”, in *Kutatások az Eötvös József Főiskolán*, 229–236 (Baja, 2005), 230.

³⁶ Festetics kultúrpolitikai mozgásteréről és választásairól lásd KURUCZ György, *Keszthely grófja: Festetics György* (Budapest: Corvina Kiadó, 2013), 161–194.

³⁷ ÁNYOS PÁL, *Munkáji* (Béts: özvegy Alberti Ignátné' betűjével, 1798); PÉTERI TAKÁTS JÓZSEF, *Erköltsi oktatások* (Béts: özvegy Alberti Ignátné' betűjével, 1799); VIRÁG BENEDEK, *Poétai munkáji* (Pest: Trattner Mátyás' betűjével, 1799). Utóbbi kritikái kiadását már idéztük.

³⁸ Baróti Szabó Batsányinak írott leveleit idézi: KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, „Batsányi és Baróti Szabó”, *Irodalomtörténet* 40, 1. sz. (1952): 69–93, 83–84. Baróti kötete végül 1802-ben jelent meg: BARÓTI SZABÓ DÁVID, *Meg-jobbított, 's bővített költeményes munkáji*, I–III. kötet (Komárom: Özvegy Weinmüller Klára' betűjével, 1802). Molnár Borbála és Földi tervezett kötetei másutt láttak napvilágot (előbbi nem a sorozat megszűnése miatt): Fő-strázsa-mester Csízi Istvánnak nemes MÓLNÁR Borbálával, *Az erkölts pallérozását, és a' szív meg-jobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leg-inkább beteges állapottyában munkáltattak* (Pozsony: Wéber Simon Péter költséggével és betűjével, 1797); *Természeti história a Linné systemája szerént: 1 csomó: Az állatok országa* (Pozsony, 1801).

³⁹ PÁPAY SÁMUEL, *A' magyar literatúra' esmérete* (Veszprém: Számmer Klára' betűjével, 1808).

Kis János ebbe a történetbe kapcsolódott be, bár az nem világos, hogy végül Péteri Takátsccsal sikerült-e érintkezésbe lépnie. Először 1798. február 17-én írt a grófnak. E levelének már az elején sem köntörfalazik:

Az Érdemeket tisztelni 's ezen tiszteletet nyilvánosságossá tenni kívánni, igen természet szerént való dolog minden jó indulatú szívben. Ezen okra nézve, reménylem, méltóztatik Nagyságod kegyesen megengedni, hogy esméretlen létemre homályos magánosságomból szavamat Nagyságodhoz emelni, Nagyságodnak tsekély munkáimmal udvarolni 's mély tiszteletemet kinyilatkoztatni bátorodom.

Megvallom, Méltóságos Uram, ezen tselekedetemben az is egyik tzéloom, hogy Nagyságoddal nevémet valamennyire megesmértessem. De ezt annyira nem szégyenlem, hogy inkább igen kevésre tudnám magamat betsúltni, ha Nagyságodnak tetszeni nem igyekezném. Mi lehet hathatósabb ösztöne a' minden jóra, szépre 's felségesre vágyó elmének, mint az olyan ditsó Férjfiaknak tetszésének megnyerése, a' kik mind azt, a' mire ő törekedik, szeretik, előmozdítyják, 's a' kik azon jeles tulajdonságokkal Magok is kitetsző fénnnyel tündökölnek?⁴⁰

Munkáit küldi, bár nem derül ki, hogy pontosan melyeket. Valószínűleg a *'Sebbe való könyv* első részét, és valamely korábbi kisnyomtatványát küldhette. Mivel a *Hercules' választását* Festetics már ismerhette, s elég régi kiadvány, feltehetően *A' vallástsúfolók ellen* írt filozófiai tartalommal kiegészített beiktatási laudációját küldhette el.⁴¹ A levélhez egy Festeticsnek írott laudációs episztolát is mellékelte. A gróf levelezésének iktatókönyve szerint Kis kapott 20 forint támogatást és a gróf jelezte, hogy hozzájárul, hogy a róla való verset a *'Sebbe való könyv* második darabjában nyomtassák ki. (Magyarán: a laudációért cserébe honoráriumot biztosított, elérte Kis gesztusát és megjutalmazta érte.)⁴²

Kis március 15-én újabb levelet küldött Festeticsnek, melyben köszönetet mondott a küldeményért.⁴³ A következő levél már 1799. január 15-én kelt. Kis előbb emlékeztette a gróftot korábbi jóindulatára, majd verseinek gyűjteményét ajánlotta figyelmébe:

⁴⁰ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1798. február 17.”, in Kis, *Irodalmi...*, 20. lev., 34–38. ltt: 34–35.

⁴¹ Kis János, *A' vallástsúfolók ellen: Fő tisztelendő Nagy István úrnak a' Dunán túl levő Evangyelikusok' Superintendensévé lett választásának alkalmatosságával írta* (h. n.: k. n., 1796).

⁴² Közli: „Gróf Festetics György Kis Jánosnak, Keszthely, 1798. március 2. [kivonat]”, in Kis, *Irodalmi...*, 21. lev., 38.

⁴³ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1798. március 15.”, in *uo.*, 22. lev., 38–39.

A' Tudományok' Pártfogójához mindenkor sietnek a' Mú'sák; az én Mú'sáimnak pedig még egy különös okok is van Nagyságodhoz sietni; mert Nagyságodnak különös kegyességét tapasztalták. Azon kívül is illendő, hogy azon könyvetskémet, melyben a' többek között Nagyságod eránt való érzékenységeimet festem, magam mutassam bé Nagyságod előtt. – Valaminthogy ezen érzékenységeimet a' Közönség előtt kinyilatkoztatni Nagyságod kegyesen megengedte, úgy méltóztassék most ezen engedelemmel való élésemet is kedvelleni.

Bátorkodom egyszersmind az idezártt Költeményes Próbáimnak kézírását is Nagyságodnak olly tzeáll általadni, hogy ha azok között némelly nyomtatásra méltó darabotokkák találtnak, azokat a' Magyar Minervába béiktattatni méltóztassék Nagyságod. Arról pedig alázatosan engedelmet kérek előre is, ha ezen lépésem által talám alkalmatlankodom Nagyságodnál. A' Magyar Minerva, ha Barátim által jól vagyok tudósítva, egy ollyan bölts Institutuma Nagyságodnak, mely minden hazai írótt méltán pályafutásra ösztönözhet, a' kiben a' nemesebb ditsőség' szeretete lakik. Ez indított engem arra, hogy ezen verseimmel egy ollyan szép pályában szerentsét próbáljak; 's ha olly szerentsés leszek, hogy, ha verseim nem is, legalább a' velek való jó igyekezetem Nagyságod előtt kedvet fog találni, megkettözött buzgósággal fogom folytatni a' nevezett szép institutumban Nagyságod' szemei előtt a' feltett ditső tzeáll felé való törekedésemet.⁴⁴

Kis nem véletlenül éppen Festeticsnél jelentkezik a verseskönyvével. Hiszen már megjelent a *Magyar Minerva* első, Ányos verseit tartalmazó kötete ekkorra, s nyilván a Péteri Takáts-féle felhívás is eljutott hozzá. A nagybaráti (ma: Győrújbarát) prédikátor ugyanakkor nem azt az utat választotta, amit a felhívás szövege megjelölt, hanem magához a mecénáshoz fordult. Lehetett emögött taktika is (kapóra jöhetett, hogy épp most laudálta a grófot), de azt is mutathatja Kis eljárása, hogy a számára teljesen természetes volt, hogy a *Magyar Minerva* a gróf elvárásai szerint, a gróf szándékait követve jelenik meg (s mint láttuk, nem is tévedett nagyot). A kézirat, melynek ismertetése hamarosan következik, *A' M. Minerva' É. Kiadóihoz* címmel is tartalmaz egy előszót, ami arra utal, hogy Kis alapvetően ide szánta művét.

A Festetics-levéltár iktatókönyvéből tudjuk, hogy Kis mellékelte a *'Sebbe való könyv* második darabja, illetve Knigge-fordítása mellett a *Költeményes próbák* kéziratát is. Innen derül ki az is, hogy mi történt a könyvekkel és a kézirattal:

⁴⁴ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1799. január 15.”, in *uo.*, 23. lev., 39.

Válaszképpen iratott: Köszönettel vette Ő N[agysá]ga mind Sebbe való Könyvét 1799^{ik} Esztendőre, mind B. Knigge Adolfnak az Emberekkel való társalkodásról irtt Könyvének magyar Fordítását, mind pedig a' maga Költeményes Probáinak kéz írását, a' mely utolsót a' Magyar Minerva' Ki-adóinak Bétsbe fel-fogja küldeni. Többire Tisztelendő Urnak e' részben is Ő N[agysá]gához bizonyított bizodal-máért, 's fáradtságának tsekély jutalmául ezennel Bankó Czedulákban Negyven Forintokat küld Ő N[agysá]ga.⁴⁵

Festetics továbbra sem Kis kiadói terveit támogatja, hanem magát Kist. Ezúttal 40 forintot küld (dupláját a múltkorinak), s ez nyilván nem a leendő tervekre, hanem a beváltott gesztusra utal (azaz a Festetics-laudáció valóban ott volt az ígért helyen). Sokkal érdekesebb, hogy a kézirat Bécsbe küldését ígéri, hiszen Festetics ekkor már pontosan tudhatta: a *Magyar Minerva* vállalkozása bedőlt. (Esetleg, s ennek a lehetőségét korábban is lebegtettem, Festetics gondolhatta úgy, hogy a vállalkozás az ő részvétele nélkül is tovább él.)

Kis következő levele ismét a köszöneté.⁴⁶ Legközelebb – hogy teljes legyen a történet e szála – 1799. április 12-én jelentkezik azzal a kéréssel, hogy néhány könyvet a gróf könyvtárából kölcsönözhesen.⁴⁷ A gróf az iktatókönyv alapján a könyvtár rendezésére hivatkozva nem járult hozzá a kölcsönzéshez.⁴⁸ Kis 1800. augusztus 9-én írt ismét. A versekről itt már nincs szó (lehet, hogy még várja Péteri Takáts válaszát Bécsből), hanem egy új kiadói tervet mutat fel a grófnak:

Muzáron vagy a' Gráziák' Filozofiája. Három könyvekben.

'Sebbe való könyv 1800dik esztendőre, melyet a' könyvnyomtató nem vállalt az idén magára.

A' Tudományok' rágalmazásáról. Levél formába foglalt költemény.

Gyermekek' Bibliothékája. Kámpe után. IV. darabokban.

Közönséges olvasó könyv, a' falusi oskolák' és köz emberek' számára, mintegy 40 árkus, mellyben minden szükséges esméreteknek veleje foglaltatik. – Mind ezek más nyelvekből vagynak fordítva 's Hazánkhoz alkalmaztatva.⁴⁹

⁴⁵ Közli: „Gróf Festetics György Kis Jánosnak, Keszthely, 1799. január 27. [kivonat]”, in *uo.*, 24. lev., 40.

⁴⁶ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1799. február 8.”, in *uo.*, 25. lev., 40.

⁴⁷ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Kővágó-Örs, 1799. április 12.”, in *uo.*, 26. lev., 41.

⁴⁸ Közli: „Gróf Festetics György Kis Jánosnak, Keszthely, 1799. április 30. [kivonat]”, in *uo.*, 41–42.

⁴⁹ „Kis János Gróf Festetics Györgynek, Kővágó-Örs, 1800. augusztus 9.”, in *uo.*, 29. lev., 43–44.

Ezek a tervek már nem sikerültek olyan fényesen, mint az Arankának korábban küldöttek, Kis kiadói lendülete látványosan megtörik. A *Muzáron* fordítása majd az 1815-ös verseskötetbe kerül,⁵⁰ miként a tudományok rágalmazóiról írott vers sem nyer önálló kiadást.⁵¹ A *'Sebbe való könyv* harmadik darabja már nem jelent meg. A falusiaknak szánt olvasókönyv 1802-ben,⁵² az itt *Gyermekek' Bibliothékája* címmel illetett kötet 1805-ben jött ki.⁵³

Festetics válasza félreérthetetlen határozottsággal utasítja el Kist:

Hogy Ő Nagysága Tiszteletes Ur' kívánságának segéllője mostanság nem lehet, okai annak mind a' Keszthelyen felépült gazdasági oskolára tett számossabb költségei, mind pedig az, hogy a' Litteraturának előmozdítására szánt, és kiszabott summák már elfoglaltak; ezen okokra nézve szívből sajnálja Ő N[agysá]g, hogy Tiszteletes Ur' kívánságát nem tellyesítheti.⁵⁴

A történetnek ez a szála itt megszakad. Nem tudjuk, hogy Kis próbálkozott-e még Festeticsnél a későbbiekben. Mint magas rangra emelkedett dunántúli egyházi, mint a helikoni ünnepek későbbi résztvevője, találkoztak. Talán még az is említhető itt, hogy egy Festetics (György másod-unokatestvére, Ignác) felszabadította Kis apját jobbágyi kötelességei alól. Erről Kazinczy jegyzetét idézzük az 1815-ös kötetből:

Ez a' nemes-lelkű Ember 1808. Jún. 28d. a' Sopronyi Superintendentia' Prédikátorait, kik a' Gróf jószágában tarták vala az-napi Gyűléseket, ebédre hívatván, 's megértvén hogy a' mi Kisünk az ő alatta-valójanak gyermeke, ennek atyját minden szolgálat alól örökre felszabadította, magát pedig, midőn ez, elragadtatva a' legszentebb érzés által, a' jóltéví kezét megcsókolni akará, karjai közzé fogta. Melly irigylést-érdemlő sors juta a' lelkes és eszes gazdagoknak! és melly olcsón, vásárolhatnak ők elhalthatlan fényt!⁵⁵

⁵⁰ „Muzáron, avagy a' Gráziák' philosophiája: Három könyvben, WIELAND után”, in KIS, *Versei*, II:175–226.

⁵¹ „A' Tudományok' rágalmazóji ellen”, in uo., III:38–61.

⁵² Dr. SEILER Frid. György munkája szerint [KIS János], *Protestáns közemberek olvasókönyve: A városi és falusi m. protestáns köznépek s különösen az alsóbb oskolában tanuló ifjúságnak hasznára* (Pozsony, 1802).

⁵³ *Gyermekek és ifjak tárháza, az az elmét gyönyörködtető és nemes szívet formáló apró történetek, beszélgetések, utazások és versek*, A mind a két nemen levő ifjúság számára egynehány nevezetes német írók munkáiból ford. Kis János, I–II. kötet (Pest, 1805).

⁵⁴ Közli: „Gróf Festetics György Kis Jánosnak, Keszthely, 1800. szeptember 4. [kivonat]”, in KIS, *Irodalmi...*, 30. lev., 44.

⁵⁵ KIS, *Versei*, I:186.

Ha mást nem is, annyit mindenesetre mutat ez az eset, hogy a Festetics család nem szűnt meg támogatni Kis Jánost.

A versek kézírata nem biztos, hogy eljutott Bécsbe – erre vonatkozó adatunk nincsen. A keszthelyi kastély könyvtárába került, itt találta meg Bayer Ferenc 1878-ban, aki mutatókat közölt belőle.⁵⁶ Azóta nincs nyoma a szakirodalomban. A kötet jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található meg Oct. Hung 1527. jelzet alatt. A könyvtár gyarapodási naplója nem tartalmazott adatot arra nézvést, hogy miként jutott a birtokukba ez a kötet. Az információk hiánya is arra utal, hogy valószínűleg a második világháborút követően, a kastély államosításakor kerülhetett a kötet (más könyvritkaságokkal és értékes kéziratokkal együtt) a nemzeti könyvtárba.

A kézirat egy nyolcadrét kolligátumba lett összekötve, itt az 5. sorszámot viseli, s mai számozása szerint a 152–237. lapokon található. A kötet gerincén a *Miscellaneak* cím olvasható. Régi keszthelyi jelzete: Oct. 208. Az autográf kézirat két mottóval indít, az első Friedrich Schillertől, a második ifjabb Pliniustól származik. Ezek után egy rövid előszó, egy rövid üzenet a *Magyar Minerva* kiadónak következnek. A tartalomjegyzék megadja, hogy mely vers milyen nyelvről lett fordítva. (Ez fontos, mert a később publikált versek esetében is tisztázható lehet a pontos forrás e nyomon elindulva.) A tartalomjegyzékben, illetve később a kötetben egy-két helyen későbbi ceruzás bejegyzések találhatóak – ezeket nagy valószínűséggel Bayer Ferenc írta a kötetbe. A többi javítás időpontja meghatározhatatlan, minden bizonnyal a szerző maga hajtotta végre. A javítások közül a látványosabbak:

1. A kézirat öt könyvre van osztva. Az ötödik könyv, mely egy németből fordított szomorújátékot tartalmazott volna (*Kodrus* címmel), teljes egészében hiányzik. Feltehetően Johann Friedrich von Cronegk német drámaíró *Codrus* című 1758-as tragédiáját magyarította volna. Nem lehet tudni, hogy már Keszthelyen emelték-e ki a kéziratból. A kolligátumba kötés megnehezíti annak az eldöntését, hogy vajon hiányoznak-e lapok a kötetből. Az is megeshet persze, hogy Kisnek időközben tudomására jutott, hogy már más kiadásban megjelent a darab, s saját fordításáról inkább lemondott.⁵⁷

⁵⁶ BAYER Ferenc, „Kis János kiadatlan költeményei”, *Figyelő* 5 (1878): 210–216.

⁵⁷ Lásd *Kodrus: Szomorú Játék, Úgy, a’ mint [K]RONEGH J. Fridrik zászlos úr’ német verseiből magyar versekbe foglalta SZROGH Sámuel* (Pest: Trattner Mátyás’ Betűivel, 1792). Ráadásul a szövegnek erdélyi magyar fordítása is létezett: *Kodrus, szomorújáték 5 felvonásban*, báró KRONEK után németből fordította báró BÁLINTITT János (Bécs, 1784).

2. A negyedik könyv episztoláinál valaki utólag kihúzta a neveket. Csak a nevek kezdőbetűi maradtak meg, illetve Kazinczy esetében előbb a Széphalmy Vincére (Kazinczy álnevére) javított valaki, majd azt is kihúzta. Ez az anonimitás persze könnyen feloldható lett volna már a kortársaknak is, így nem is annyira az elrejtőzés, mint inkább valamiféle költői játék lehetett volna.
3. A 223r oldalon szerepelt egy rövid vers vagy verskezdemény, melyet tintával olvashatatlanra firkáltak át. A címben mintha Festetics Ignác neve sejlene fel.
4. A 214r oldalon a II. József halálára írott költeményt valaki egy átlós vonallal áthúzta. Nem tudni, hogy Kis volt-e, aki a politikai helyzet változása miatt húzta ki a jozefinista költeményt, vagy maguk a leendő szerkesztők döntöttek így.
5. A könyveknek mindig van saját címlapja. Kivételt képez a *Negyedik könyv*, ahol a *Harmadik könyv* utolsó verse rá is folyik a következő címlapra (215v). Mivel a *Mutató táblában* az *Apolló és Dafne* című költemény helyet kapott, valószínűbb, hogy csak a másolásnál történt hiba, s túl hamar tette be a következő címlapot Kis.

A költemények legtöbbje később bekerült a Kazinczy segítségével létrehozott háromkötetes vállalkozásba 1815-ben. Az már más kérdés, hogy ez utóbbi szövegek mennyiben ugyanazok, mint az 1798-as változatok. Akad olyan vers (mint például az imént említett, Kazinczynek címzett episztola), mely szinte változatlan állapotban jelent meg, s akad olyan is, amelyet Kis teljes egészében újraírt (mint például Gottlieb Konrad Pfeffel *Ibrahim* című költeményének fordítása), s van 13 versünk, amely csak itt szerepel, később már nem vette fel semmilyen gyűjteményébe. A verseskötetből tehát többféle irányban is vonhatunk le következtetéseket:

1. Miként született a Kazinczy-féle kiadás?
2. Miként változott meg Kis János gondolkodása? Változott-e valami a fiatal lelkes és az érett korú superintendens álláspontja között?
3. És milyen volt a fiatal Kis gondolkodása?

A következőkben, mielőtt a harmadik kérdésre térnénk, egy leendő Kis-kiadás filológiai dilemmáit járom körül.

EXKURZUS: EGY KRITIKAI KIADÁS FELÉ

Bár jelen vállalkozás alapvetően a *Költeményes próbákat* érinti, mégis érdemes néhány szót vesztegetni Kis verseinek későbbi sorsára. A költő számos folyóirat-publikáció és kisnyomtatvány kiadása után gyűjteményes kötettel 1815-ben jelentkezett. Kazinczy Ferenc segített tető alá hozni a három kötetes kiadványt. Kazinczy ekkoriban nagyszabású vállalkozásba kezdett: kiadta Dayka Gábor verseit, segédkezett Berzsenyi Dániel költeményeinek publikálásakor, s Kis verseinek kiadójaként is fel van tüntetve.⁵⁸ E könyveket nemcsak az köti össze, hogy Kazinczy általuk egy új költészeti nyelvet szeretett volna meghonosítani, hanem azáltal is, hogy könyvészetileg összehangolták e három vállalkozást. A hasonló formátum, a kötet élére helyezett előszavak és metszetek rendje egy új stílus nyitánya, a tipográfiában új betűtípust használtak, s még a papír minőségére is gondosan ügyeltek. E gondosság a szöveggondozáson is meglátszik: ha valaki sokat foglalkozott korabeli kiadványokkal – márpedig én ilyen kutató vagyok –, akkor több mint intuíció, hogy e három vállalkozás öt kötete mind tipográfiáját, mind szöveggondozását, mind következetes ortográfiáját tekintve kiemelkedő könyvészeti teljesítménye a 19. század tízes éveinek.⁵⁹

Mint tudjuk, Kazinczy alaposan átírta Dayka Gábor költeményeit. Ma már ismert, kritikai kiadásban is olvasható Dayka eredeti verseinek szövege, s ily módon láthatóak azok az alapvető filológiai beavatkozások, melyeket Kazinczy eszközölt.⁶⁰ A Berzsenyi-filológia immár évszázados vitája, hogy vajon az – azóta szintén publikált – összefoglalóhoz képest Kazinczy mennyiben avatkozott bele a kiadói folyamatba, s mennyiben követik Berzsenyi saját szándékait szövegeinek

⁵⁸ Újhelyi DAYKA Gábor, *Versei*, kiad. KAZINCZY Ferentz (Pest: Trattner Mátyásnál, 1813); BERZSENYI Dániel, *Versei*, kiad. HELMECZI Mihály (Pest: Trattnernál, 1813).

⁵⁹ Kazinczy kiadói tevékenységéről lásd MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma: Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*, Csokonai könyvtár 15 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998), 88–172.

⁶⁰ A Dayka-ügyről lásd SZILÁGYI Márton, „A »titkos bú« poétája?: Dayka Gábor kánonizálásának kérdése”, in SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, 149–163 (Budapest: Ráció Kiadó, 2007); HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Tanulmányfejek: Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai”, in *klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál és LABÁDI Gergely, Tiszatáj Könyvek, 33–73 (Szeged: k. n., 2003); SZÜCS Zoltán Gábor, „»Ad eum qui de tenebris te protulit«: Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának helye Dayka Gábor értelmezéstörténetében”, in *Nympholeptusok: Test, kánon, nyelv és költőiség problémái a 18–19. században*, szerk. SZÜCS Zoltán Gábor és VADERNA Gábor, Dayka könyvek 2, 66–103 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2004). A kritikai kiadás: DAYKA Gábor, *Összes művei*, kiad. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta és TASI Réka, Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század 10 (Budapest: Universitas Kiadó, 2009).

módosulásai, s az egyik, ha nem a legjobb Berzsényi-kutató, Csetri Lajos állította, hogy a Kazinczy beavatkozása előtti Berzsényi jobb költő volt, mint a beavatkozás utáni.⁶¹ Kis esetében szintén nehezen mérhető csak fel, hogy mi történt pontosan. A kettejük közötti társalgás oly hosszú (és a Kazinczy-levelezésben ilyen hosszú időtávon példátlan) egyetértést mutat, mely első pillantásra azt sejtetné, hogy Kis minden kérdésben alávetette magát barátja akaratának. Egy későbbi és alapos textológiai kutatásnak kell azzal számot vetnie, hogy vajon Kis valóban megfogadta-e Kazinczy minden tanácsát. Álljon itt egy korai és jellemző példája a kettejük közötti társalgásnak:

Versemről tett ítéletedet nem csak nagy gyönyörűséggel, hanem haszonnal is olvastam. Minden jegyzéseidet, mellyek az Aesthesist illetik, tökéletesen igazaknak találom, sőt mondhatom, hogy a' kijeelt helyeknek erőtlenségeket magam is előre láttam. Az orthographia eránt jelentett vélekedésedet, vagy inkább princípiumodat nem hagyhatom még eddig egészen helyben. De erről a' tárgyról még bővebben kell gondolkodnom, 's egyszeri másszori gondolataimat is szükséges rendbe szednem, ezután fogom vélekedésemet elődbe terjeszteni.⁶²

Azért tartom tipikusnak ezt a példát, mert Kis egyfelől biztosítja Kazinczyt arról, hogy barátja véleménye az ő számára mennyire fontos, s amikor egyet-nem-értését jelzi, akkor csak odáig jut, hogy elnapolja a kérdést. Több évtized alatt azért sem kerültek komolyabb vitába egymással, mivel Kis rendre kitért az igazi vita elől, s Kazinczy is elegendőnek tartotta addig feszíteni a húrt, ameddig barátja hagyta. Ily módon azonban a kettejük viszonyának retorikai játszmaí vajmi keveset árulnak el arról a kérdésről, hogy Kis 1815-ös köteteiben mennyiben állott Kazinczy hatása alatt.

Az 1815-ös kiadás után Kis szorgosan írta tovább költeményeit, bár superintendensi tevékenysége és akadémikus pályája egyre inkább lekötötte az energiáját. A versek utolsó autorizált összkiadását 1846-ban már halála utána jelentette meg Toldy Ferenc.⁶³ Kettejük levelezéséből leginkább csak azok a levelek maradtak

⁶¹ Lásd CSETRI Lajos, *Nem sokaság hanem lélek: Berzsényi-tanulmányok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986). Egy új kiadás dilemmáiról lásd VADERNA Gábor, „Berzsényi Dániel verseinek kiadástörténete: Egy új kritikai kiadás dilemmái”, *Somogy* 39, 2. sz. (2008): 56–66.

⁶² „Kis János Kazinczy Ferencnek, Kővágó-Őrs, 1802. június 19., in KAZINCZY, *Levelezése*, 525. lev., 2:481–482.

⁶³ Kis János, *Poetai munkái*, kiad. D. SCHEDEL [TOLDY] Ferenc, Nemzeti könyvtár (Pest: Hartleben K. Adolf, 1846).

fenn, melyeket Kis írt a Magyar Tudós Társaság akkori titoknokának. Kis János először 1841. december 7-én kelt levelében szabadkozik, hogy Toldy és Bajza ajánlata a versek kiadására túl sok munkával járna:

Válogatott munkáim kiadójának ha valakit kívánnom és választanom lehetne, az bizonyosan Uraságod vagy Uraságtok volna. De a' kiadás olly fáradságba kerülne, hogy alig érdemes vele vesződni. Ha mind az által az illy fáradságot az Ur barátságából magára vállolandja én részemről tellyes szabadságot adok a' dologban úgy járni el mint magának tetszik, 's minden esetre talám a' közönségtől is, de tőlem bizonyosan szives köszönetet érdemlend. Tervének ez iránti részletes közlését csak azért is kedvesen fogom venni minthogy alkalmat ad egyben másban talám felvilágosító jegyzeteket tennem.⁶⁴

Toldy egy levélfogalmazványából az is látható, hogy milyen kiadási terven gondolkodtak ekkoriban:

És most kedvenc tárgyamhoz, a Ngd munkái kiadásához. Ezeket én három osztályba soroznám, u. m.

1. Poetai Munkák.

Ide tartozik a 3 kötet vers (a Horázt Satyrái és ódája nélkül), valamennyi újabb vers (melly az Aurorában, Hel. Kedvtöltésekben, Minervában, Klióban stb megjelent), Iphigenia, Delille, Thomson.

2. Eredeti prosai Munkák.

I. Beszédek (Lakos József – Hajas Tamás – Barca János – Prónay László – Balogh Péter – Matkovich Pál – Káldy János – Prónay S. – Acad. beszéd Festetics és Széchenyi Fer. felett). (φ Hogyan kell a m. olv. publicumot nevelni. TudGy. 1818. VIII)

II. Literaturai, æstheticai és philosophiai írások. (A m nyelv mostani állapotjáról (pályairat), φ Az írók megjutalmaztatásáról (TudGy), Ribínyi János emlékezete (TGy) Rochefoucauld (előszó), Gondolatok elegendes tárgyakról (ErdMuz. III). Házasság. Recenziókról (Sas II, Min 825). A régiek feléledéséről (Min. 826), A régi classic. érdek. (Ttár) Panasz a m. journ. kevés volt. (Min. 832). Mi segíti elő a tudományokat stb (Min. 825. nem Garve?) A zsebkönyvekről (Min 825). Pope s a tanító költemények (Muzár.)- Bajza külf. Játékszínéről (TGy 1830). Pár szó az innei köszönt (Min 829)

III. Classical berek.

Xenophon – Terentius – Cicero – Horatius – Persius – Seneca – Quintilianus – Juvenalis – Plutarchus – Longinus – Eutropius.

Az egész számolásom szerint 70 ívet adna, 7 füzetben, nyomtatva a Nemz. Ktárban, egészen ennek módja szerint.

⁶⁴ „Kis János Toldy Ferencnek, Sopron, 1841 december 7.”, in Kis, *Irodalmi...*, 442. lev., 190–192, 191–192.

legyzések! Az Iphigenia és Horázt Levelei még hat évig az academiáéi, azonban az megnyerhető lesz az igazgatóságtól, hogy ez egyetemese kiadásba belé mehessenek.

2. A 3^{dik} osztály, mely közel fele az egésznek, valamivel későbbre maradhatna, ha íranta nem lenne elég részvét. Longín Ngd ajánlatából a KFTság Évlapjait fogja ékesíteni; de itt még e nyáron jelenik meg: s így, míg a „Munkákban” rá kerül a sor, belé telik vagy 1½ év.

3. A verseket illetőleg bátor vagyok a Főtiszt. Urat kérni, méltóztatnék a három kötet indexében mellyet itt küldök minden darab címe mellé tenni 1) a készülés évét, határozottan vagy körülbelül, amennyiben t. i. Tiszt. Ur előtt még tudva van. S ezt azért, mert a Nemz. Ktárban kijöendő valamennyi jeles íróink dolgozásaitak mennyire csak lehet, idősorban kívánom adni. E rend felette tanulságos a literator és psycholog számára, mert e rend mutatja legvilágosabban az író fejlődése menetelét. Hogy mindazáltal kitűnjék az is, mit s mennyit tett kiki e vagy ama nemben, rendszeres mutató is járuland hozzá.

2) Minden darab mellett, mely fordítás v. szoros utánzás, méltóztatnék az eredetit is megnevezni. Gyakran kellemetlenül tapasztaltam, hogy olly darabok érdemét sem merték Főtiszt. Urnak tulajdonítani, mellyek bizonyan eredetiek; de a műbíró is aggodalomban van, nehogy utánzott v. fordított dbot eredetinek nézzen, mert hiszen mindent nem lehet ismerni, vagy ha olvastuk is, az emlékezet a sokközt el nem igazodik mindig: s így a bírálásában felette kételkedve s félve halad. Ide melléklem Főtiszt Urnak a 3 kötet után kijött versei sorát, hogy ezekhez a készülés idejét, s a hol van, az eredetit, feljegyezhesse. Keveredett közéje (kivált a Hel. Kedvt[öltések]ből) bizonyosan idegen munka is, de hogy egész bizonyossággal járjak, mind ide írtam a kéteseket. Törteni könnyű.

4. A felebb feljegyeztem II oszt. prosai iratok közé is csúszhattak nem eredeti dbok, azoknak kijegyzését is kérem, mert azok a terven kívül fekszenek.

5. Ellenben lehetnek prosai dbok a Minervában, Hel. Kedvt[öltések]ben Ifjú-ság Bar[átjában], s másutt mellyek bár rövidek is, mint eredetiek felvételt érdemlenek. Ezek kijegyzése szintén kell.

6. Tán egyh beszédek is vannak a kijegyzetteken kívül, közölhetők.

7. Tán vannak Főtiszt. Urnak bírálatai, mellyeket nem ismerek, ezek a II^d Osztály 2^d részébe valók lennének. Lehetnek a német lapokbairt bírálatok közt, mellyek felvételt érdemelnek, mind hogy lássék, mint fogadtattak ama munkák akkor a critica által, mind azért, mert a Főtiszt. Ur pályája egészéhez tartoznak s írói portraitjéhez szükségesek.

8. Végre lehetnek MSban classicusokból fordítások, mik teljesség okáért a III. osztályba tartoznának.

9. Végig kívánja-e tekinteni Ngd munkáit s rajtok egyet mást egyengetni, vagy jelen miségökben maradjanak?

E kiadás elkészültével, reménylem, elfogja Ngd azon helyet foglalni nem csak mint eddig hist-lit-ban, hanem a köz véleményben is, mellyet érdemel. Szándékom az egész kijöttével egy Disc. prélimt írni elébe, mellyben Ngd egész pályáját, hatását és munkáit történetileg és bíráltilag méltatom.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint kérnem Ngdat, hogy az iránt nyíltszívűen nyilatkozni méltóztatnék, kívánja-e a' kiadási engedelmet feltételekhez, és melyekhez csatolni? s továbbá a tervre nézve milly változtatásokat követel?⁶⁵

Azt hiszem, hogy innen már érthető, hogy miért írta Kis, hogy túl sok munka volna műveinek elrendezésével (s Toldy e nagyszabású tervet valóban nem is vitte végig). 1842. február 16-án kelt levelében aztán Kis nem is akadékoskodik tovább, hanem teljes felhatalmazást ad Toldynak:

Mi munkáim kiadását illeti, arra nézve mast is csak azt mondom, mit már előbbi levelemben mondtam, hogy köszönettel fogom venni ha az Ur a' kiadás fáradságát magára vállalja 's a' kiadási engedelmet minden egyéb feltétel nélkül tsupán azon kérés mellett adom által, hogy a' tetemesebb és szembetűnőbb írásmódi hibákat mellyek azon időben is mikor a' darabokat irtam, gondatlanságombol csuszhattak be kijobbitani, 's számamra 's gyermekeim és néhány barátim számára néhány nyomtatványokat ingyen juttatni sziveskedjék. A kijobbitás bizonyosan sok helyen szükséges; de én azt környülményeim között magamra nem vállalhatom. Minden munkáim 's darabjaim mennyire emlékezem részént saját multságomnak, részént másokat mulattatni kívánásomnak, részént használni akarásomnak szüleményei; de legtöbbnyire szerentsetlenül született 's születések után minden ápolás és gondoskodás nélkül hagyott gyermekek; azonban az én vélekedésem szerint is legalább némelylek közülök még most is érdemelnének egy kis ápolást, de melly tölem nem telhetik ki. – A' kiadás iránt tett egyéb jegyzetek 's emlékeztetésekre utóbb szándékozom felelni.⁶⁶

Elindul köztük az egyeztetés, s márciusban Kis már küldi is verseinek kéziratát:

Verseim velem közlött lajstromát ez alkalommal vissza küldöm, később készült verseim gyűjteményével együtt. Minden daraboknál feljegyeztem, mennyire eszembe jutott az időt körül belől, mellyben készültek s a fordításoknál a költőt kiből vetettek. Általában csaknem minden nyomtatott munkám vagy fordítmány vagy utánozat. Hogy ez a versek kiadásakor nem jelentetet az hiba, s nem is emlékezem jól miokból történt, de bizonyosan nem abból, mintha eredetiséggel akartam volna kérkedni. Az jut eszembe, hogy verseimnek 1815-ben megjelent gyűjteményéhez egy mutatót irtam, mellyben minden darabnak melly évben készülése s minden fordítmányának honnét vétele fel volt jegyezve; de hová lett ez

⁶⁵ „Toldy Ferenc Kis Jánosnak, Pest, 1841. december 12. és február 8. között [fogalmazvány]”, in *uo.*, 443. lev., 192–197, 195–197.

⁶⁶ „Kis János Toldy Ferencnek, Sopron, 1842. február 16.”, in *uo.*, 444. lev., 198–200, 199.

s miért maradt nyomtatatlan, azt már most nem tudom. Talám azt gondoltuk, hogy a dologhoz értők, különben is észreveendik, hogy többnyire fordítmányokat vagy utánozatokat adunk; vagy talám azt véltük, hogy a magyar olvasó község akkori e részbeli gondatlanságánál fogva nekünk sem volna szükség e részben mindenkép gondosoknak lenni.

A végig nézés és egyengetés s jobbítgatás bizonyosan nagyon szükséges volna; de nekem ahoz sem időm sem kedvem nincs. Csak arra kérem tehát Uraságotat, méltóztassék a középszerüségnél nagyon alul levő verseket kihagyni s a közlendőkben a szembeszökő gondatlansági hibákat megigazítani. Azután hadd jelenjenek-meg mik megjelennek mint annak tanúi, mit akartam tenni s mit tehettem.⁶⁷

A szóban forgó kézirat a mai napig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában található.⁶⁸ A díszes kötetet Kis még 1803-ban Kazinczytól kapta, hogy abba írja költeményeit. A Bécsből hazafelé tartó Kazinczy írta neki ezt Pásztórol:

Bécsben fél koncz velint hagytam Krause könyv-kötőnél más egyéb könyveimmel, hogy azt kösse-be piros maroquinba minél lehet pompásbban, illy titullussal:

KIS JÁNOS'
VERSEI.

Az kezedhez mégyen, 's kéni foglalak, mihellytt megkapom, hogy *Muzarionodat*, a' *Szerettim'* édes, stb.. 's *Őszi elegiádat* 's legkedvesbb énekeidet írd tulajdon kezdeddel belé.⁶⁹

Kis később ezt jegyezte a kötetbe:

E' csinos könyvet Kazinczy Ferencz nem sokára barátságunk kezdete után azzal a kéréssel küldötte hozzám, hogy írnam bele némelly verseimet. Azonban mint-hogy ezek' gyűjteménye elébb megjelent mint gondoltuk; kérése tellyesítetlenül maradt. Nem akarván a becses ajándékot egészen cél-elérés nélkül hagyni, azon verseimet irattam ide, mellyek későbbben készültek, s részint több időszaki munkákban kinyomtattak, részint eddig kéziratban hevernek. Kis János mp. Superint.

⁶⁷ „Kis János Toldy Ferencnek, Sopron, 1842. március 21.”, in *uo.*, 446. lev., 200–202, 200–201.

⁶⁸ Jelzete: MTA KIK Kt., RUI 8r 3. sz.

⁶⁹ „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Pásztó, 1803. július 23.”, in KAZINCZY, *Levelezése*, 605. lev., 3:73–75, 74.

Tehát ide az 1815-ös kiadás utáni költeményeit íratta össze, s ha áttekintjük a Toldy-féle kiadást, látható, hogy valóban innen származnak a költemények.

1841-től kezdve egyeztetések sora indul, melyet áttekinteni majd a Toldy-féle kiadás esetleges rendezésekor lehet érdemes. Toldy kérdez, Kis verseket pontosít-korrigál. A Toldy-féle kiadás ilyenképpen az utolsó autorizált változatnak tekinthető. Ám ehhez azt is érdemes hozzátenni, hogy Kis valóban csak versei újraközlésére törekedett: ez a kiadás érdemi átalakítást már nem tartalmazott, hanem az 1815-ös kötet mellett a folyóiratokban időközben napvilágot látott költeményeket közölte újra. Toldy kiadásának jelentős hozzájárulása a Kis-filológiához abban foglalható össze, hogy 1. első ízben gyűjtötte össze a költeményeket, a *Költeményes próbák* kivételével szinte minden hozzáférhető kéziratot és közlést átnézett; 2. első ízben adta meg a költeményekhez az összes hozzáférhető metaadatot (a fordítás nyelvét, az eredeti szerzőjét, a megírás időpontját); és 3. első ízben adott összefüggő életrajzot, melyben a költői életmű és életút összeegyeztetésére vállalkozott.

Milyen további kéziratok forrásokra támaszkodhat egy leendő szövegkiadás? A szórványosan fennmaradt kéziratokon⁷⁰ túl két nagyobb forráscsoportot érdemes elkülöníteni:

1. Kazinczy Ferenc Kis Jánossal folytatott levelezését Guzmics Izidor bencés szerzetes tervezte kiadni. Így került a pannonhalmi bencés apátság kézirtárába az a verses anyag, amely valaha a levelek mellékleteként érkezett Széphalomra. A verseket a korabeli archiválási szokásoknak megfelelően elválasztották a levelektől és külön levéltári egységet hoztak belőlük létre. Így ma 79 lapnyi kézirat található meg, melyek levelezésbeli helyét vissza kell még fejteni.⁷¹ Mindenesetre az már önmagában is öröndetes, hogy a versek döntő többsége fennmaradt ebben a formában.
2. A Magyar Tudományos Akadémián fennmaradt egy rejtélyes kötet. Talán ezt is Toldynak küldte el Kis, talán más úton került oda. E bekötött nyolcadrét füzetben 236 lapon (tehát 472 oldalon!) olvashatók Kis versei Hrabovszky Dávid kézírásában.⁷² A számozatlan címlapon ez olvasható: „Sup. Kis János’ Versei. Öszveszerköztettek az eredeti kézirat után Sopronyban 1822. Mind a Három Kö-

⁷⁰ Például említhetők a Toldy hagyatékában fennmaradt költemények: MTA KIK, Kt., Tört. 4r 24/1.

⁷¹ Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, 10bE.7/8

⁷² MTA KIK, Kt., RUI 8r 201. Hrabovszky Dávid (1804–1868?) minden bizonnyal a soproni diák lehetett ekkoriban. Utóbb számos költemény, útirajz, ismeretterjesztő írás szerzője, jénai peregrinus, lelkész, ügyvéd, házi nevelő. Lásd SZINNYEI: *Magyar írók...*, IV:1357.

tetek.” Az ekkor 18 éves Hrabovszky neve a szintén számozatlan szennycímlap verzóján olvasható. A kötet valóban a Kazinczy-kiadás verseit tartalmazza. Az elején szorosan követi annak menetét, majd utóbb eltér tőle, s nem is az összes költeményt tartalmazza. Ez annak köszönhető, hogy a Kistől összeállított kötetet Kazinczy a levelezésükben küldött kéziratokkal toldotta meg. Ez az 1822-es másolat tehát olyan kéziratokról készült, melyek az 1815-ös kiadás alapját képezték valaha. Viszont Hrabovszky a publikált kézirat alapján korrigálta is a kéziratot. Így ahol a változtatás látszik, ott ez tanulságos lehet.

A nyomtatott források teljes körét nagy számuk miatt itt nem sorolom fel. A publikált kötetek mellett léteznek kisnyomtatványok, Kis saját kiadványaiban közölt versek és fordítások, valamint a korszak sajtójában közölt költemények. Ezekről, láttuk, viszonylag teljes gyűjtést végzett Toldy Ferenc.

Egy kritikai szövegkiadásnak nemcsak a szövegek nagy számával, folyamatos alakulásával kell szembenézni, hanem azzal a problémával is, hogy az egyes esetekben mások is közreműködtek a szövegek alakításában. A szövegek nagy száma, idő- és térbeli szóródása feladja a leckét.

2. ÉRTELMEZÉS

Fentebb azt a kérdést is feltettem, hogy milyen lehetett a fiatal Kis gondolkodása. Erre nem könnyű válaszolni, s egy korábbi munkámban már tettem kísérletet arra, hogy a fiatal költő gondolkodásának eszmetörténeti helyét kijelöljem.⁷³ Most ezt a gondolatmenetet egészítem ki egy költemény rövid elemzésével. Ez a költemény a *Feléledés* címet viseli és a *Költeményes próbák* tartalomjegyzékének tanúsága szerint nem fordításról van szó (vagy olyannyira megváltoztatta a szöveget a magyar költő, hogy már nem érezte szükségét, hogy a forrásnyelvet megjelölje). A szöveg csak a *Költeményes próbák*ban szerepel 1796-ra datálva.⁷⁴ Mivel publikálatlan, itt teljes egészében közlöm:

⁷³ VADERNA, *A költészet születése*, 329–344.

⁷⁴ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Hung. 1527, 171r–172r.

Felélédes.

Fél-Istenek közt én is helyt vészek,
Mézes ajkodd ha nem tsal, Remény,
Erdők' díszre, magas tzedrus lészek,
Nem földszínt mászó gyomvetemény.
Lethárgia' győzhetlen karjából
Már is új erővel ébredek,
Mint hóltt Főniksz eloszlott hamvából
Szebb ifjúságra feléledek.

Fell! kegyes Geniusa éltemnek
Öszve tépte kínos kötelem',
Mellyen eddig erejét lekemnek
Fogva tarták vakság 's félelem.
Míg a' vak köznép' lármás vígságít
Édes hangnak hallák füleim,
'S érdem útja' mennyei virágít
Töviseknek nézék szemeim.

Hát nem azért nyertél szép elmét, test,
Melly ezerszer árasztod bajom',
Hogy ér'tted örökre tsak legyek rest,
Tsak lágy lepke, tsak tsinos majom!
Nem azért él benned e' ditső szív,
Melly olly forrón 's olly kevélyen vér
Hogy hívsághoz mindenkor legyek hív
'S eremben ne folyjon nemes vér.

Neme – a' jobb ész' tündöklő fáklyája
Szép fényt hint már éltem' ösvényén
Ráró szárnyal repülök hozzája
'S járok mindenkor szent törvényén.
Érzem bé van rajzolva szívembe
A' nagyságnak felséges nyoma
Bájjolva tűnik újjúlt szemembe
A' Ditsőség' megnyílt temploma!

A vers nem éppen szerény: már az első sor azt jelenti be, hogy a beszélő a félistenek közé fog emelkedni vagy süllyedni. Az ember perspektívájából az isteni állapot felé lépés nyilván emelkedés, de a hagyományban a félistenek rendre elbuknak. Glaukos a tengerbe veti magát, Orpheusz az alvilágba száll, az olyan isteni származású hősök, mint Akhilleusz vagy Héraklész, bukásra vannak ítélve. Emellett az első szakasz nem tisztázza azt a kérdést sem, hogy mi keresnivalója van a beszélőnek az istenek között. Az érdem vagy születése okán kerül oda? Ennek azért lehet tétje, mert előbbi esetben maga érdemli ki, hogy felemelkedjen, utóbbi esetben viszont visszafoglalja a helyét, melyet valamilyen körülmény miatt elveszített. Előbbi esetben az emberben lévő erény arra érdemesít, hogy metafizikai szférákba emelkedjen, utóbbi pedig inkább azt sugallja, hogy az emberben eredendően meglévő istenit kell megtalálni. A probléma képi és fogalmi szinten is megjelenik. A beszélő vagy cédrus, vagy gyomnövény.⁷⁵ A cédrus mint mediterrán növény az antik erények toposza (érdem) vagy a halhatatlanság antik toposza (bennünk lakó isteni erő). A gyom nem szorul különösebb magyarázatra: káros, esztétikailag értékelhetetlen, etikailag másokon élősködő, a nemes fajokat elnyomó. A fogalmi szinten a remény áll szemben a letargiával. Negatív módon értesülünk e kettő erejéről: a remény mézes ajka nem csal, s a letargia legyőzhetetlen karjából ébredünk (azaz éppen legyőzzük a legyőzhetlent). Inkább tudjuk meg erős, sőt hiperbolikus fogalmisággal és képiséggel, hogy milyenek nem vagyunk, leszünk. (Horváth János Berzsenyinél ezt az eljárást nevezte negatív festésnek.)⁷⁶ Ezt a képet foglalja össze a mitológiai utalás a poraiból feléledő Főnixre. A beszélő tehát már halála után éled újjá – az azonban ismét bizonytalanságot kelt, hogy nem tudjuk meg, hogy halála ebben az esetben metaforikus bukás volt (gyomnövénné süllyedés) vagy pedig a tényleges halálból tér vissza, a síron túlról. A „szebb ifjúság”, melyet így elérni hivatott szintén többféleképpen érthető: vagy a halálnál szebb az ifjúság (ami elég egyértelmű), vagy pedig ez az újonnan eljött, második ifjúság szebb lesz, mint a korábbi. Akárhová nyúlunk: a versben mindenhol olyan megfogalmazásra bukkanunk, amely topikus tartalmával látszólag rögzíti a jelentést, de mivel sem a képek, sem a fogalmiság nincs rendesen kifejtve, tartalmilag termékeny bizonytalanságba, többértelműségbe ütközünk.

⁷⁵ Mily érdekes, hogy egyik utolsó nagy önértelmező költeményében, az *Uránia' intéseiben* is viszsztatér ehhez a képhez: „S én mi vagyok? csak törpe növény a cedrusos erdőn, / S ócska fűszál Helicon drága virági között.” Lásd KIS, *Poetai munkái*, 5.

⁷⁶ HORVÁTH, *Berzsenyi...*, 73.

A második szakasz szintén sűrű. Az élet Geniusa a 18. század végére kettős jelentésű kifejezéssé vált. Nem igazán eldönthető, hogy melyiket érti Kis verse – s megkockáztatható, hogy ismét az eldöntetlenségben rejlik a kép hatása. Merthogy a Genius lehet az egyénhez tapadó, veleszületett belső tulajdonság, ha tetszik, akkor az antik értelemben vett fátum kifejeződése; illetve lehet modern értelemben zsenialitás, mely az egyénnek a képzése és erényeinek folyamatos csiszolódása által fejlesztett és fejleszthető képessége.⁷⁷ Itt mintha az előbbiről volna szó (hiszen önállóan tépi szét a kötelékeket, s szabadítja fel a beszélőt), de nem biztos. Nem biztos, mert a következőkben a Genius felszabadító hatása a lelket korlátozó erővel van szembeállítva: „eddig erejét lelkemnek / Fogva tarták vakság 's félelem.” A szöveg itt egyértelműen a „spei metusque liber” (reménységtől és félelemtől szabad) lélek sztoikus közhelyére utal. Ennek értelme (főként Cicero és Seneca nyomán), hogy mentesnek kell lennünk mind jó elvárásainktól, mind a rosszaktól, azaz félelmeinktől, hogy tiszta lélekkel és nyugalommal várjuk a jövőt.⁷⁸ A sztoikus formulába Kis belenyúl, amennyiben a „spes” főnevet elvulkultságként fordítja vagy érti félre. Az efféle félrehallás persze nem példa nélküli a korban: a vallási rajongás problémakörén belül gyakorta megjelent a sztoikus etika efféle átértelmezése. Ez azért is fontos, mert a gyakorló lelkész a babonáság elleni *aufklärer* vitákat idézi meg, s állást is foglal azokban, bár pontosan nem körvonalazza, hogy mire is gondol. Mindenesetre a babonáság nem egyházi berkeken belül keresendő, hanem a „vak köznép' lármás vígsági” közepette. Neosztoikus nyelven elmondva tehát: a babona és előítélet félrevezettek eddig, s magam is a babonás köznépvel sodródtam. (Mindennek persze van egy olyan felhangja is, hogy Kis maga is jobbagy származású, s ilyenformán származásának meghaladásáról is szó van itt.)

A következő szakasz elme és test megkülönböztetésével indít. Ismét csak látzólag, hiszen a képi kifejtésben, az elme „tsak lágy lepke”, a test pedig „tsak tsinos majom”. Ismétlem, „csak”. Tehát önmagában sem a *res cogitans*, sem a *res extensa* nem írja le az embert, hanem a szív – mint a test és az elme valamiféle origója – irányítja. Amit itt Kis leír, annak orvostani alapjai is vannak (Plempiusnál

⁷⁷ Eberhard ORTLAND, „Genie”, in *Ästhetische Grundbegriffe: Band 2*, Hrsg. von Karlheinz BARCK, Martin FONTIUS, Dieter SCHLENSTEDT, Burkhard STEINWACHS und Friedrich WOLFFZETTEL, 661–709 (Stuttgart: J. B. Metzler, 2010).

⁷⁸ Ennek a kérdésnek a magyarországi hatástörténetéről lásd Szűcs Zoltán Gábor, „»Reménységtől s félelemtől szabad lélek«: Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról”, *Irodalomtörténet* 90, 4. sz. (2009): 428–461.

és másoknál), s maga Descartes is ebbe az irányba tájékozódott kései műveiben (például *La description du corps humain*, 1648). A „nemes vér” voltaképpen a test és lélek közötti kapcsolatot, mely a szívből származó emóciókat is képes továbbítani. Ez azt jelenti, hogy szív és vér halandó, mint a test, de szubsztanciális emlékezete is van, mely képes a melegség mellett a jóságot és nemességet is közvetíteni.⁷⁹

A negyedik szakasz ebben az értelmezési keretben adja meg a művészet helyét, s ezzel el is dönti az első két szakaszban még nyitva hagyott kérdéseket. Hogy a nagyság már eleve „be van rajzolva” a szívbe, azt is jelenti, hogy azt csak fel kell fedezni, elő kell hozni valamiképpen. Mi hozza elő? A „jobb ész” tündöklő fáklyája”, mely „szép fényt hint” és törvényt alkot. Az ész feladata tehát az, hogy a szívben rejlő belső erőre reflektáljon, s a szépség formájában, tehát esztétikailag kifejezze azt. A másik oldal természetesen az érzés, mely hasonló reflexiós lehetőségeket nyit fel: „Bájlolva tűnik újjúlt szemembe”. Mindennek a végeredménye a „dicsőség templomába” való belépés. Kis itt ismét költészeti közhelyre utal, nyilván Alexander Pope és követői nyomán.⁸⁰

Mit mutat meg nekünk ez a költemény?

Egy olyan komplex antropológiai modellt, melynek amúgy a magyarországi eszmetörténetben nincs túlságosan sok nyoma. Ezek szerint az elme és a test közötti közvetítést az a szív végzi, mely már eleve rendelkezik bizonyos született szubsztancialitással. A Kis-féle Genius tehát egyszerre velünk született adottság, ám feladatként áll előttünk annak a reflexiós térnek a megalkotása, ahol kifejezheti önmagát. Ez a reflexiós tér az ész és érzelmek szív általi szép önreflexiója – tehát maga a költészet. Aki erre képes, az lesz képes a dicsőség templomába lépni, azaz megistenülni – miként azt az első sora a versnek már megelőlegezte. S aki erre nem lesz képes? Annak jut a „vak köznép’ lármás vígsága”, annak jut a vakság (a babonáság, a rajongás) és a félelem (az előítélet). Ebben az antropológiában tehát komplex módon keverednek karteziánus elemek (neo)sztoikus etikai premisszákkal és neoklasszicista esztétikai megfontolásokkal. Mindazonáltal a szöveg nemcsak mondanivalójában rendkívül sűrített, hanem poétikailag is. Meglepő képzettársítások sorát olvashatjuk. A szöveg szinte a zárlatig folyamatosan olyan képiséggel operál, mely önnön fogalmiságának nem ad egyértelmű

⁷⁹ Geneviève RODIS-LEWIS, *L'Anthropologie cartésienne*, Épiméthée (Paris: PUF, 1990), 19–38.

⁸⁰ A dicsőség temploma képzetéhez lásd PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*, Belépő ([Budapest]: Anonymus Kiadó, 2005), 11–62.

jelentést, nem rögzíti azt. Sőt, olykor a szélsőségig, a hiperboláig elmenő képalkotással is találkozunk, mint például a lepke és a majom párhuzamos, egymást kiegészítő faunájával.

Zárásként és zárójelben jegyzem meg: a Berzsenyi-filológia régi rejtélye, hogy honnan tanulhatta poétikai fogásait Berzsenyi Dániel, aki úgy pattant elő a magyar irodalomtörténetben, mint Pallasz Athénéé Zeusz sisakjából. A fiatal Kis János több szempontból is radikális gondolkodó és költő volt. Radikális volt teológiai nézeteiben, radikális volt antropológiai gondolkodásában, s radikális volt a költői kép megalkotásában.⁸¹ Azt a nagyfokú költői szabadságot, amely eszközként él a hiperbolával, a zeugmával, a gondolatmenet többértelműségével – ezt a szabadságot akár Kis Jánostól is meg lehetett tanulni.

⁸¹ E tanulmányban tehát némiképp pontosítottam korábbi elemzésemet (VADERNA, *A költészet születése*, 341). Már inkább gondolom úgy, hogy a mérséklet és radikalizmus a magyar eszmetörténetben járhattak kéz a kézben. A kötet most következő tanulmányában Fórizs Gergely fogja megmutatni ezt a bizonyos másik oldalt.